

Útban Bangkok felé

Vásárhelyi Miklósnak

Tamás Gáspár Miklós

1987

... Mindenki, kit előítéletek meg nem vakítanak – írja báró Eötvös az Uralkodó eszmékben –, el fogja ismerni, hogy amennyiben egy idő óta az ismeretek mezején sebesebb haladás s a műveltségnek mindig általánosabb terjedése mutatkozik, ezt nem a korlátlan népfelség eszméjének, hanem – mint minden való haladást minden időben – csak az egyéni szabadságnak köszönhetjük. (...) Az összes történetben a műveltség, tevékenység, a haladás csak addig terjed, ameddig a szabadság, azaz: az önálló munkásság lehetősége terjed; e körön kívül sötétséget találunk és tespedést. (...) Minden országban, minden népnél ugyanezt találjuk. Legelől mindig az halad, ki legkevesebb bilincset hord.¹

Tudatik, hogy a XIX. századi liberalizmusnak ez az egyik legnépszerűtlenebb hittétele. Nietzsche és Baudelaire óta a legtöbben tudni vélik, hogy a szabadelvű demokrácia – s ami vele jár: a kuporgató, majd élvező kapitalizmus – ellenese a műveltségnek s a tevékenységnek. Prózai. Közönséges. Szamárság. Félős. Azok, akiknek valaminő okból kedves a „szabadság” szó, úgy határozzák meg, hogy ne hasonlítson ahhoz, ami a modern múlt leglényege. Ismerjük ezeket az újrafogalmazásokat. Két fajtájuk – a valamihez való, valamire jó „pozitív” szabadság, illetve a „belső”, autentikus, lelki fölszabadulás, a hitelesség szabadsága – összeolvad a radikális szocializmus utópiájában, az úgynevezett elidegenedés leküzdését ígérőben, Kelet-Európában – a térség egyszerre premodern és posztmodern jellegénél fogva – igen elterjedt ez az egyszerre romantikus és szocialista megközelítés. Úgyszólván senki nem áll neki ellen.

¹Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra, 1851-54.

Hadd próbáljam meg mégis. Sőt, leszek oly vakmerő, hogy azt higgyem, hátha magyarázható a magyar kultúra (a szellemi magaskultúra, a politikai és a köznapi viselkedéskultúra) válsága ebből az elavult, ósdi nézőpontból.

Térjünk vissza egy pillanatra Eötvös báróhoz. Ahhoz, hogy igazságát elismerjük, természetesen hinnünk kellene abban, hogy a XVIII-XIX. században csakugyan sebesebb volt a haladás az ismeretek mezején, s a míveltség mindig általánosabban terjed. Korunk közhelyes értelmiségi meggyőződése, hogy ez nem így van. Avagy tán nem ér annyit Homérosz és Aquinói Szt. Tamás, mint Balzac és Mill? Ezt én sem mondanám. De ha alaposabban olvasunk, látnunk kell, hogy br. Eötvös kritériumai különböznek a mieinktől. Ő olyasmikre gondol, mint a természettudomány és a történetírói módszerek fejlődése, a babona visszaszorulása, a szélesebb körű írástudás. Közismert dolog: a tudomány manapság hátrább kellett hogy vonja agarait, a köznép betűvetése pedig általános és nyílt gúny tárgya. De br. Eötvös egyébre is céloz itt: az athéni demokráciára, a római köztársaságra, a reneszánsz városállamokra, az angol és amerikai alkotmányosságra. Old hat, vieux jeu.² Jól tájékozott ember ma nem nevezheti a középkort sötétnek, tekintet nélkül a dögvészre, a lépfenére és a görvélykórra, hogy a vitustáncot ne is említsük.

No persze, ha egyetértünk Eötvös báró kritériumaival, akkor igazat adhatunk neki. De én nem akarok visszaélni az Önök türelmével, és nem óhajtok fittyet hányni az Önök előítéleteire. Szűkíteni fogom hát br. Eötvös civilizációs ismérveinek hatályát. Először is hadd korlátozzuk az egész koncepciót az újkorra. Aligha vonható kétségbe – akkor sem, ha helytelenítjük a dolgot –, hogy a keresztyén humanizmus letűntével az a vallásos inspiráció, amely (úgy tetszhetik) kárpótlást nyújthatott az egyéni szabadság hiányáért, kimerült. Az immár istentelen világról való tudás eszménye csak szabad emberek révén közelíthető meg, s ami ennél tán még fontosabb, föltételezi és – siker esetén – eredményezi a szabadságot. Ez természetesen még nem pogányság. A tekintély földivé tételével a földi tekintély korlátatlan tisztelete pusztá bálványimádássá vált. Ez nem istentagadás, hanem – mint tudjuk – a reformáció következménye. Ha a fegyverhordozó térdre ereszkedett a lovag, a lovag a király előtt, nem kellett föltétlenül megalázottnak éreznie magát. Hiszen ez a lánc az égbe vezetett. De képzeljük el, hogy letérdelünk egy párttitkár vagy egy ávos tiszt előtt! A lélek visszaborzad. Miért? Nyilván, mert legalábbis egyenlőnek tudjuk magunkat ezekkel. Ha egyáltalán van földi tekintély, hozzájárulásunkra szükség van hozzá. S ha

²Old hat = régi kalap vieux jeu = régi játék

megkapja ezt a hozzájárulást, akkor is mindig föltételes.

A kultúrában állnia kell a kritikát, a politikában meg kell kapnia az időleges bizalmat. Azt kell mondanunk, hogy az újkorban a tekintély egyenesen a szabadságtól függ. Annak a hatalomnak, amely nem bírja bizalmunkat, amely bizalmunktól és bizalmatlanságunktól függetlenül jött létre, nincs és nem is lehet tekintélye. Aki aláveti magát, csak rosszhiszeműen teheti: aki engedelmes, az is csak levert lázadó. Sok tekintetben vonzó idea, a szót értés kétségtelenül nagy esélye, ha tudásunk alapjait szent könyvek – Biblia, Arisztotelész – tartalmazzák, s a föladat az eszélyes széljegyzetelés és kommentár. Ha munkánk java értelmezés, akkor a további értelmezés mintája adott. Ámde ha tudásunk fő tárgya a Természet – a szónak igazán nemcsak „természettudományos”, hanem széles körű XVII. századi jelentésében –, akkor ugye nem szöveget kell megfejteni, hanem olyasvalamit, aminek a nyelv csak egyik aspektusa. Beszédünket ahhoz kell idomítanunk, amit találunk. Ennek persze, tudjuk – halljuk untig –, határai vannak, nyelvünk befolyással van arra, amit találhatunk, s amit ebből kihüvelyezhetünk. Ámde vitán fölül áll, hogy nyelvünk s leleményünk idomult ahhoz, amit föllelni véltünk. Az új fizika matematikai apparátusa nem puszta szeszély, holott – vagy tán: éppen azért, mert – szabad emberek hosszú döntéssorozatának folyamánya. Ezek az emberek egy tekintetben nem szabadok: saját mesterségük igazságfogalmának tekintetében. Ám ez az igazságfajta független minden írásmagyarázattól – végül is egy Arisztotelész elleni, kezdetben meglehetősen zűrzavaros lázadással kísérelték meg kialakítani –, és főleg független minden nagymellényű földi tekintélytől.

Kommunista forradalmak és hódítások után a radikális dogma ifjú zelóták számára vallás-pótléklul szolgált, mint ismeretes. Bárha csekély ideig. Ma már nyomát sem leljük. De mi történik egy nép kultúrájával, ha se tekintély, se szabadság? Mindenekelőtt világos, hogy elhatározó jelentőségű: mi a palimpszesztus³ halvány alapszövege, amelyet hatástalanul vakartak ki a dervisek? Hová lehet visszanyúlni? Van-e szeretni való hagyományunk? Pár éve mindenki értékvesztésről siránkozik. Ámde honnan számítjuk értékeink vesztét? Ha azt nézzük, hogy a magyar értelmiség patentírozott hivatalos prófétaságát keserüli, akkor alighanem az Előadói Iroda⁴, Zsdanov⁵ és

³(görög szó) olyan papirusz vagy pergamen, amelyről az eredeti írást áztatással, vakarással eltávolították, s helyébe újat írtak.

⁴Az MDP (Magyar Dolgozók Pártja, sztálinista párt 1948-56) agitációs és propagandaosztályának alárendelt szervezet, ahol elsősorban ideológiai irányelveket dolgoztak ki. Az ilyen tézisek alapján a párt egy illetékes vezetője rendszerint előadást tartott nagyobb pártnyilvánosság előtt. Az előadást brosúra formájában terjesztették és a megfogalmazott tételek kötelező érvényűvé váltak.

⁵Andrej Alekszandrovics Zsdanov orosz nemzetiségű szovjet kommunista politikus, kultúrpolitikus, párthivatalnok. A szocialista realizmus kultúrpolitikai megalapozója: a zsdanovi elvek néven híressé vált pártos kultúrpolitikai doktrína névadója, amelynek alkalmazása a kommunista blokk más országaiban is kötelezővé vált.

Révai⁶ figyelmét áhítja vissza. A kommerciális „művészet”, a pusztá szórakoztatás térhódítása a klasszicista sztálini ízlésdiktatúra nosztalgiáját váltotta ki. A magyar értelmiségtől nem áll távol, hogy rendeletileg óhajtsa biztosítani közönségsikerét. Az föl sem merül, hogy a közönségnek esetleg jogában áll elutasítani az általunk termelt „magas” és „mély” műveltségi materiát. A magyar értelmiség szeretne a kommunista párt egyenrangú partnere lenni – a nép feje fölött. De sajnos a magyar értelmiség vezető képviselőit (természetesen) épp úgy nem a nép választotta, ahogyan a párdiktatúra főnökségét sem. Az írástudók írástudás indokolta befolyása szerintem is kívánatos: de előjogok megőrzése vagy kivívása csak a parancsuralom fönntartásával lehetséges – demokráciában a filiszterek szavazata is számít; s ha ők vannak többen, hát akkor bizony övék az utolsó szó. S ami mindennél fontosabb: gyanakodnunk kell a hit iránti nosztalgiára, ha ez a hit akármelyik hit. A NÉKOSZ hite? A MADISZ⁷ hite? S ha visszább hátrálunk az időben: mikor voltak meg hiánytalanul a keresett és fájlalt értékek? A Gömbös-korszakban?⁸ A Bethlen-érában?⁹ Tisza István korában?¹⁰ Kiegyezés?¹¹ Bach-korszak?¹² '48?¹³ Hisz a múlt századi liberalizmus az, amit legtöbben bágyadt mosollyal és enervált legyintéssel vetnek el. Mit szeretne befőzni és savanyítani konzervativizmusunk?

1848 óta egyszer volt igazi koszorús nemzeti költőnk; s őt, ha tetszik, ha nem, az MDP koszorúzta meg.¹⁴ Ha ki e szerepre vágynék, gondolja meg. Mindez a lázas keresgélés persze érthető és indokolt. Hisz kénytelenek vagyunk – modern emberek, szegény fejünk – tekintélyt és szabadságot egyszerre akarni. S bármelyik vergődjék túlsúlyra, gondolataink disszonáns, füttyülős gellert kapnak. A szabadságvágy – olykori nekibuzdulásoktól eltekintve – afféle elvi fönntartás; amit igazán megkívántunk, az a bizonyosság. Ám e korban bizonyosság – a hozzá vezető utak állandó tisztogatása nélkül, aminek minimális föltétele a szólásszabadság – nem lehet egyéb, mint bona. Bajban s kétségben ezer éve mindig a Nyugathoz fordultunk. S most látszik csak, milyen mélyen hat a bolsevik méreg. Nem értjük többé a Nyugatot. Az a pár száz régi magyar peregrinus

⁶Révai József, születési és 1916-ig használt nevén Lederer József kommunista politikus, író, a Rákosi-korszak meghatározó kultúrpolitikusa és ideológusa, a teljhatalmú „négyesfogat” tagja volt.

⁷NÉKOSZ = Népi Kollégiumok Országos Szövetsége. MADISZ = Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, 1945-1948 között az MKP (Kommunisták Magyarországi Pártja) befolyása alatt működő szervezet.

⁸Gömbös Gyula 1932-1936 között volt miniszterelnök.

⁹Bethlen István 1921-1931 között volt miniszterelnök.

¹⁰az első világháborút megelőző időszak és az első világháború.

¹¹1867.

¹²az 1848-as szabadságharcot követő megtorlás ideje 1860-ig.

¹³az 1848-as szabadságharc

¹⁴utalás Petőfi Sándorra, akit ellentétben kortársaival és a magyar költészet további vonulataival a hivatalos kommunista irodalompolitika igyekezett teljesen kisajátítani. (Vö.: Horváth Márton: Lobogónk Petőfi c. 1949. július 30-án tartott beszédével, amely azonos című kötetben [Szikra, 1950.] jelent meg, és a korszak irodalompolitikáját jelszószerűen határozta meg.)

diák természetes¹⁵, nyugodt öntudattal tarisznyált föl abból, amit Wittenbergában, Leydenben vagy Edinburgh-ban osztogattak. Amit ma a vándorló tízezrek hazahoznak, az másodosztályú tömegkultúra, harmadosztályú technika, anyagfáradt avantgárd, mucsai bűnözés, pállott nemi szabadosság. Négyszáz éve tán először fordul elő, hogy jelentékeny nyugati gondolatoknak nálunk nesze se hallik, hírük maga is hitetlenkedő fejrázásra késztet, pár hét alatt elfelejtett olcsó guruk sertepertélése hizlalja önérzetünket. Avatag, uraságtól levetett, félig se hitt fanatizmusokat próbálunk csatlakoztatni nem IBM-kompatibilis számítógépeinkhez, mások kigondolta bőség és tudás parazitáiként morgolódunk, sértődékenyen, duzzogva, vidékiesen. Ami idáig elhat, az nem maga a nyugati műveltség, hanem csak regényesen hiperkritikus szalonellenzéke; jó esetben. Aligha véletlen, hogy a radikális sikk szóvivői a mi diktátorainkkal rokonszenveznek, ha végképp ráuntak alapítványi pénzekkel párnázott blazírtságukra. A vezető iráni fundamentalisták, a latin-amerikai nacionálbolsevisták¹⁶ mind-mind Kaliforniában tanultak. Nos, ezt mi is meg tudjuk tanulni láthatólag. A mellékest, a selejtet, a használat előtt eldobandót. S büszkén hisszük, akár Khomeini Neauphle-le-Chateau-ban¹⁷, hogy egyéb nincs is. Ha egyszer láthatatlanná vált számunkra!

A kommunista álmoknak persze befellegzett Kelet-Európában. De értelmiségünk mindent megtesz azért, hogy minél gyorsabban érkezzünk a harmadik világba. Lesz itt videó, masszázsszalón, szextúra, kábítószer, korrupció, katonai puccs – a következő jelölt: Branko Mamula tengernagy, jugoszláv honvédelmi miniszter –, valuta-feketepiac, nagyméretű csempészet, s erre aztán fanatikus tisztaságvágy és tisztogatás, pakfon vallásosság és hiteltelen szociális radikalizmus, jóga, meditáció és nyerskoszt, biokertészet és otthonszülés, megtérések és kitérések, filléres demagógia és fiatalkori erőszakosság, lesz itt, feleim, Bangkok, minden. Nem cambridge-i tudomány, hanem hongkongi matrica, nem bostoni jogértés, hanem szingapúri adócsalás, nem párizsi művészetpártolás, hanem szülői hitelesség, nem amszterdami tolerancia, hanem dzsakartai intolerancia, nem stockholmi jólét, hanem rangooni szigor. A megszelídített diktatúrából a megzavarodott autoritarizmus felé tartunk. Egy U Ne Win¹⁸, egy Csong Tu Hvan¹⁹, egy Li Kuan-ju²⁰ majd elkormányozgat bennünket. Majd kérjük és elpazaroljuk a segélyeket és kölcsö-

¹⁵ A peregrináció, vagyis a diákok külföldi egyetemlátogatása

¹⁶ a szerző a latin-amerikai katonai diktatúrák vezetőit nevezi így.

¹⁷ az iráni iszlám forradalmat megelőző években Khomeini ajatollah, később Irán vallási és állami vezetője Franciaországban volt politikai emigráns.

¹⁸ Burmai diktátor, miniszterelnök.

¹⁹ Dél-korea katonai diktátora

²⁰ Li Kuang-jao szingapúri politikus, jogász, Szingapúr alapítója és az első szingapúri miniszterelnök.

nöket, és bensőnkben lázadozunk a segélyezők és hitelezők ellen. Ők lesznek minden baj okai. S mi tiszták leszünk: makulátlanok. S jönnek majd a részvevő politikai turisták, s földereng: tönkretettek bennünket. Ők. Ki más? És szabadszellemeűen szidjuk Rákosit még évtizedekig. Az ördög már megvan. Hol az angyal? Nemsokára várom. Majd bukott angyal lesz belőle – de mi büntelenek leszünk, ahogy ma is. Előre a második világból a harmadikba.

A míveltség csak addig terjed – mondja Eötvös –, ameddig a szabadság, azaz az önálló munkálkodás lehetősége; ezen kívül csak sötétség, tespedés. . .

Sötétség, tespedés.

Sötétség, tespedés.

Az igazság pátosza, a komolyság, elmélyülés, a logika, a józanság, a méltányos bíráló, a tények – és egyáltalán: az ismeretek – becsülete az írástudók számára szükséges korolláriumai²¹ az egyéni szabadság éthoszának²². De mi megint csak a könnyű szkepszis és könnyű vakhit közt tántorgunk. S látnunk kell, milyen komisz, milyen cudar, milyen ellenszenves ez az ország. Milyen goromba, bárdolatlan, rossz ízlésű, műveletlen, tartás és méltóság nélküli, megvásárolható, sunyi tolvaj, elhízott cemente, iszákos bunkó, följelentő, pofont váró, gyermekkínzó, giccsevő, akasztásnak tapsoló, lelátón hörgő, idegengyűlölő, unott, beszűkült, félbolond, zenétlen, tudománytalan, magva szakadt, utálatos náció. Milyen öntelt, milyen alázatos. És micsoda gyarmati örömök! Micsoda haladás a hetven százalékos hazugság a kilencven százalékoshoz képest! Nem köszönünk vissza, de tegeződünk. Nem tanulunk, de legalább nem is tanítunk. Nem szeretünk, de legalább nem szeretkezünk. Nem figyelünk, de legalább fecsegünk. Szotyolázunk, de legalább köpködünk. Ez is valami.

Senki nem elég jó ahhoz, hogy büntetlenül lehessen szolga.

Budapest, 1987. szeptember

²¹A matematikában és a logikában a következmény egy kisebb jelentőségű tétel, amely könnyen levezethető egy korábbi, figyelemre méltóbb állításból.

²²erkölcs, erkölcsösség, erkölcsös magatartás, magatartásminta, viselkedési mód.